

ภาคที่ ๖

● ภาวะนิพพาน

ภาวะนิพพาน

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ที่พระองค์ทรงเรียกอยู่ว่า ธรรมเป็นที่กำจัดราคะ เป็นที่กำจัดโทสะ เป็นที่กำจัดโมหะ ดังนี้...เป็นคำที่ใช้เรียกแทนชื่อของอะไรเล่า? พระเจ้าข้า

ภิกษุทั้งหลาย คำว่า ธรรมเป็นที่กำจัดราคะ เป็นที่กำจัดโทสะ เป็นที่กำจัดโมหะ นี้ เป็นคำที่ใช้เรียกแทนชื่อของนิพพานธาตุ เรียกว่า เป็นธรรมที่สิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลายแล”⁽⁶⁵⁾

ที่สุดแห่งทุกข์

“เมื่อสันดานยังเป็นสิ่งที่ตัณหาและทิฏฐิอาศัยอยู่ได้ ความหวั่นไหวก็ยังมีอยู่ เมื่อสันดานเป็นสิ่งที่ตัณหาและทิฏฐิอาศัยอยู่ไม่ได้ ความหวั่นไหวก็ไม่อาจมี เมื่อไม่มีความหวั่นไหว ความรำบับแห่งจิตย่อมมี เมื่อความรำบับแห่งจิตมี ความโน้มไปทางใดทางหนึ่งของจิตย่อมไม่มี เมื่อความโน้มไปทางใดทางหนึ่งของจิตไม่มี การมาการไปก็ไม่มีการมาการไปไม่มี เมื่อการมาการไปไม่มี การจุติและการเกิดขึ้นใหม่ก็ไม่มีการจุติและการเกิดขึ้นใหม่ไม่มี ก็ไม่มีการปรากฏในโลกนี้ ไม่มีการปรากฏในโลกอื่น ไม่มีการปรากฏในระหว่างโลกทั้งสอง นั่นแหละคือ ที่สุดแห่งทุกข์”⁽⁶⁶⁾

⁽⁶⁵⁾ ส.ม. 19/7/9-10 ทุติยอัฏฐตริกขุสุตฺร

⁽⁶⁶⁾ ข.อ. 25/74/245 จตุตถนิพพานปฏิสังขตสุตฺร

นิพพานธาตุ ๒ อย่าง

“แท้จริง พระสุตฺรนี้พระผู้มีพระภาคองค์อรหันต์ได้ตรัสไว้ ข้าพเจ้า ได้สดับมาดังนี้ ภิกษุทั้งหลาย นิพพานธาตุ ๒ อย่างเหล่านี้ กล่าวคือ **สอุปาทิเสสนิพพานธาตุ อนุปาทิเสสนิพพานธาตุ**

ภิกษุทั้งหลาย สอุปาทิเสสนิพพานธาตุ เป็นไฉน? ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้เป็นพระอรหันต์ สิ้นอาสวะแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระลงได้แล้ว บรรลุประโยชน์ตนแล้ว มีสังโยชน์เครื่องผูกมัดไว้กับภพหมดสิ้นไปแล้ว หลุดพ้นแล้วเพราะรู้ชอบ อินทรีย์ ๕ ของเธอยังดำรงอยู่เที่ยว เพราะอินทรีย์ทั้งหลายยังไม่เสียหาย เธอย่อมได้เสวยอารมณ์ทั้งที่พอใจและไม่พอใจ ย่อมเสวยทั้งสุขและทุกข์ อันใดเป็นความสิ้นราคะ ความสิ้นโทสะ ความสิ้นโมหะ ของเธอ อันนี้เรียกว่า **สอุปาทิเสสนิพพานธาตุ**

ภิกษุทั้งหลาย อนุปาทิเสสนิพพานธาตุ เป็นไฉน? ภิกษุในธรรมวินัยนี้เป็นพระอรหันต์สิ้นอาสวะแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว บรรลุประโยชน์ตนแล้ว มีสังโยชน์เครื่องผูกมัดไว้กับภพสิ้นไปแล้ว หลุดพ้นแล้วเพราะรู้ชอบ อารมณ์ที่ได้เสวย (เวทียิต) ทั้งปวงในอัตภาพนี้แหละ ของเธอ ซึ่งเธอไม่ติดใจเพลินแล้ว จักเป็นของเย็น ข้อนี้เรียกว่า **อนุปาทิเสสนิพพานธาตุ**

นิพพานธาตุ ๒ อย่างเหล่านี้ พระผู้ทรงจักขุ ผู้คงที่ไม่ขึ้นต่อสิ่งใด ได้ทรงประกาศไว้แล้ว นิพพานธาตุอย่างหนึ่ง เป็นวิมุตติธรรม (มีในปัจจุบัน หรือทันตาเห็น) ชื่อว่า **สอุปาทิเสส** เพราะสิ้นตัณหาเครื่องนำไปสู่ภพ ส่วนนิพพานธาตุอีกอย่างหนึ่ง เป็นสัมปรายิกะ (มีในเบื้องหน้า) เป็นที่ภพทั้งหลายดับไปหมดสิ้น ชื่อว่า **อนุปาทิเสส**⁽⁶⁷⁾

ความตั้งไว้ซึ่งส่วนสุดท้ายสอง ย่อมไม่มีแก่พระอรหันต์ เพื่อภพน้อยภพใหญ่ ในโลกนี้หรือโลกหน้า พระอรหันต์นั้น ย่อมไม่มีเครื่องผูกอะไร ย่อมไม่มีการถึงความตกลงในธรรม ทั้งหลายแล้วก็อมั

พระอรหันต์ชิลาสพทั้งหลาย ย่อมไม่กำหนด ย่อมไม่ทำ ตัณหาและกิริยิวเบื้องหน้า แม้ธรรมคือกิริยิวทั้งหลาย อันพระอรหันต์เหล่านั้นไม่ยอมรับแล้ว พระอรหันต์ผู้เป็น พราหมณ์อันดีลและพรตพึงนำไปไม่ได้ ย่อมเป็นผู้ถึงฝั่ง ไม่กลับมา เป็นผู้คงที่

⁽⁶⁷⁾ ชุ.อิตติ. 25/44/317-319 นิพพานธาตุสูตร

ระดับบุคคลผู้บรรลุนิพพาน ⁽⁶⁸⁾

พระอริยบุคคล	สิกขาที่บำเพ็ญ	สังโยชน์ที่ละได้	นิเวรณที่ละได้
พระโสดาบัน	ศีลสมบุรณ์ สมาธิพอประมาณ ปัญญาพอประมาณ	สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส	วิจิกิจฉา
พระสกิทาคามี	ศีลสมบุรณ์ สมาธิพอประมาณ ปัญญาพอประมาณ	ราคะ เหาบาง โทสะ เหาบาง โมหะ เหาบาง	กามฉันทะเหาบาง พยาบาท เหาบาง
พระอนาคามี	ศีลสมบุรณ์ สมาธิสมบุรณ์ ปัญญาพอประมาณ	กามราคะ ปฏิฆะ	กามฉันทะ พยาบาท กุกกัจจะ
พระอรหันต์	ศีลสมบุรณ์ สมาธิสมบุรณ์ ปัญญาสมบุรณ์	รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ อวิชชา	ถีนมิทธะ อุทธัจจะ

⁽⁶⁸⁾ อ.ติก. 20/87/311-313 ปฐมสิกขาสูตร

อรรถัตตบุคคล ๒ ประเภท ปัญญาวิมุตติ อุภโตภาควิมุตติ

“เมื่อกล่าวถึงบุคคลผู้บรรลุอรรถัตตผล โดยแบ่งเป็น **ปัญญาวิมุตติ** นั้น พึงเข้าใจว่าปัญญาวิมุตติ ซึ่งดูเสมือนจะให้แปลว่า ผู้ได้ปัญญาวิมุตติ อย่างเดียวนั้น อันที่จริงย่อมได้เจโตวิมุตติด้วย เพราะการได้ปัญญาวิมุตติ ส่อความคลุมถึงอยู่แล้วว่าต้องได้เจโตวิมุตติด้วย เป็นแต่หมายถึงเจโตวิมุตติ แบบที่อาศัยสมาธิเพียงเท่าที่จำเป็น ซึ่งจะต้องเป็นธรรมดาอยู่แล้ว ก่อนที่จะได้ปัญญาวิมุตติ จึงไม่ต้องระบุให้เด่นชัดออกมาเหมือนกับพูดว่าผู้เจริญวิปัสสนาอย่างเดียว แต่ความจริงก็คือต้องอาศัยสมถะเพื่อใช้สมาธิเท่าที่จำเป็นด้วย”⁽⁶⁹⁾

ผู้บรรลุอรรถัตตผล จะต้องได้เจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตตินี้ครบ ทั้งสองอย่างทุกท่าน คำทั้งสองนี้จึงมาคู่กันเสมอในข้อความที่กล่าวถึง การบรรลุอรรถัตตผล ดังบาลีว่า “เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไป จึงทำให้เห็น ปรากฏด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ ที่ไม่มีอาสวะ ในปัจจุบันนี้ทีเดียว”⁽⁷⁰⁾ เจโตวิมุตติเป็นผลของสมถะ ปัญญาวิมุตติเป็นผลของวิปัสสนา⁽⁷¹⁾ พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า คำคู่นี้แสดงให้เห็นว่าสมถะ และวิปัสสนาจะต้องมาคู่กันแม้ในขั้นผลเช่นเดียวกับในขั้นมรรค⁽⁷²⁾ ดังบาลีว่า

⁽⁶⁹⁾ พุทธธรรมหน้า 311

⁽⁷⁰⁾ อ.ฉกฏ 22/2/333 ทูตียอาหุเนยยสูตร

⁽⁷¹⁾ อิติ.ธ. 332

⁽⁷²⁾ อ.ธ. 221

“ภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๒ อย่างนี้ เป็นวิชาภาคิยธรรม (ธรรมเป็นไปในส่วนแห่งวิชา หรือธรรมข้างฝ่ายวิชา คือ ธรรมที่ช่วยสนับสนุนให้เกิดวิชา) คือ สมถะ และ วิปัสสนา”⁽⁷³⁾

“ภิกษุทั้งหลาย สมถะฝึกอบรมแล้วจะได้ประโยชน์อะไร? (ตอบ) จิตจะได้รับการอบรม จิตอบรมแล้ว จะได้ประโยชน์อะไร? (ตอบ) ย่อมละระคาะได้ วิปัสสนาฝึกอบรมแล้ว จะได้ประโยชน์อะไร? (ตอบ) ปัญญาจะได้รับการอบรม ปัญญาอบรมแล้ว จะได้ประโยชน์อะไร? (ตอบ) ย่อมละอวิชาได้

ภิกษุทั้งหลาย จิตที่เศร้าหมองด้วยระคาะ ย่อมไม่หลุดพ้น หรือปัญญาที่ดีที่เศร้าหมองด้วยอวิชา ย่อมเจริญไม่ได้ ด้วยประการดังนี้ เพราะสำรอกระคาะได้ จึงจะมีเจโตวิมุตติ เพราะสำรอกอวิชาได้ จึงจะมีปัญญาวิมุตติ”⁽⁷⁴⁾ สรุปลแล้วมีทั้งเจโตวิมุตติ และปัญญาวิมุตติมาด้วยกันครบสองอย่าง จึงเป็นวิมุตติที่สมบูรณ์

ก่อนที่จะกล่าวถึง อุกโตภาควิมุตติ ขอยกพระสูตรที่กล่าวถึง กายสักขีบุคคล (กายสักขีสูต) และปัญญาวิมุตติบุคคล (ปัญญาวิมุตตสูตร) มาให้ทราบก่อนดังนี้

กายสักขี

“...ดูก่อนอาวุโส พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า กายสักขีฯ ดังนี้ โดยปริยายเพียงเท่าไรหนอแล... ภิกษุในธรรมวินัยนี้ สงัดจากกาม ฯลฯ บรรลุปฐมฌาน บรรลุทุติยฌาน...ตติยฌาน...จตุตถฌาน...และอายตนะนั้น มีอยู่ด้วยอาการใดๆ เธอย่อมถูกต้องอายตนะนั้นด้วยกาย ด้วยอาการ

⁽⁷³⁾ อ.อ. 2/33

⁽⁷⁴⁾ อ.ทุก. 20/32/82 พาลวรรค

นั้นๆ คุณก่อนอาวุโส โดยปริยายแม้เพียงเท่านั้นแล พระผู้มีพระภาคตรัสว่า
กายสักขี

อีกประการหนึ่ง ภิกษุ... บรรลุอากาศนัญญาตนะ... วิญญาณัญญาตนะ... อากิญจัญญายตนะ... เนวสัณญานาสัณญายตนะ... เพราะล่วงเนวสัณญานาสัณญายตนฌานโดยประการทั้งปวง บรรลุสัณญาเวทิตินิโรธและอาสวะทั้งหลายของเธอย่อมสิ้นไป เพราะเห็นด้วยปัญญา และอายตนะนั้นมีอยู่ด้วยอาการใดๆ **เธอย่อมถูกต้องอายตนะนั้นด้วยกายด้วยอาการนั้นๆ** คุณก่อนอาวุโส โดยนิปปริยายแม้เพียงเท่านั้นแล พระผู้มีพระภาคตรัสว่า **กายสักขี**” (75)

ปัญญาวิมุตติ

“...คุณก่อนอาวุโส พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลหลุดพ้นด้วยปัญญา (ปัญญาวิมุตติ) ดังนี้ โดยปริยายเพียงไรหนอแล... ภิกษุในธรรมวินัยนี้ สัจจจากาม ฯลฯ บรรลุรูปฐมฌาน... ทุตติยฌาน... ตติยฌาน... จตุตถฌาน และ **เธอย่อมทราบชัดด้วยปัญญา** คุณก่อนอาวุโส โดยปริยายแม้เพียงเท่านั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสบุคคลผู้หลุดพ้นด้วยปัญญา

อีกประการหนึ่ง ภิกษุ... บรรลุอากาศนัญญาตนะ... เนวสัณญานาสัณญายตนะ... เพราะล่วงเนวสัณญานาสัณญายตนฌานโดยประการทั้งปวง บรรลุสัณญาเวทิตินิโรธ อาสวะทั้งหลายของเธอย่อมสิ้นไป และ **เธอย่อมทราบชัดด้วยปัญญา** คุณก่อนอาวุโส โดยนิปปริยายแม้เพียงเท่านั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสบุคคลผู้หลุดพ้นด้วยปัญญา” (76)

(75) อ.นวก. 23/43/512-513 กายสักขีสูตร

(76) อ.นวก. 23/44/513 ปัญญาวิมุตตสูตร

อุภโตภาควิมุตติ

“...ดูก่อนอาวูโส พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า บุคคลหลุดพ้นโดยส่วนสองๆ ดังนี้ โดยปริยายเพียงเท่าไรหนอแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส บุคคลหลุดพ้นโดยส่วนสอง... ภิกษุในธรรมวินัยนี้สังัดจากกาม ฯลฯ บรรลุปฐมฌาน...ทุติยฌาน...ตติยฌาน...จตุตถฌาน อายตนะนั้นนี้อยู่ด้วยอาการใดๆ **เธอย่อมถูกต้องอายตนะนั้นด้วยกาย ด้วยอาการนั้นๆ และ ย่อมทราบชัดด้วยปัญญา** โดยปริยายแม้เพียงเท่านี้แล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสบุคคลหลุดพ้นโดยส่วนสอง...อีกประการหนึ่ง ภิกษุบรรลุ อากาสนัญญาายตนะ...วิญญาานัญญาายตนะ...อากิญจัญญาายตนะ...เนวสัญญาานาสัญญาายตนะ...เพราะล่วงเนวสัญญาานาสัญญาายตนะโดยประการทั้งปวง บรรลุสัญญาเวทิตินิโรธ อาสวะทั้งหลายของเธอย่อมสิ้นไป เพราะเห็นด้วยปัญญา อายตนะนั้นนี้อยู่ด้วยอาการใดๆ **เธอย่อมถูกต้องอายตนะนั้นด้วยกาย ด้วยอาการนั้นๆ และ ย่อมทราบชัดด้วยปัญญา** ดูก่อนอาวูโส โดยนิปปริยาย แม้เพียงเท่านี้แล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า บุคคลผู้หลุดพ้นโดยส่วนสอง” (77)

อัจฉริยบุคคล ๒ ประเภท

“สมัยหนึ่ง ท่านพระมหาจุนทะพักอยู่ที่นิคมที่อัสสัมชิต ในแคว้นเจดีย์ ครั้งนั้นท่านพระมหาจุนทะเรียกภิกษุทั้งหลายว่า ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้นรับคำท่านพระมหาจุนทะแล้ว ท่านพระมหาจุนทะได้กล่าวดังนี้ว่า

(77) อ.นวก. 23/45/513-514 อุภโตภาควิมุตตสูตร

ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุผู้ประกอบธรรมในธรรมวินัยนี้ ย่อมรุกราน
ภิกษุผู้เพ่งฌานว่า เราเพ่งฌานๆ ดังนี้

ก็ภิกษุเหล่านี้เพ่งฌานทำไม? เพ่งฌานเพื่ออะไร? เพ่งฌาน
เพราะอะไร? ภิกษุผู้ประกอบธรรมย่อมไม่เลื่อมใสในการเพ่งฌานนั้น
และภิกษุผู้เพ่งฌานย่อมไม่เลื่อมใสในการประกอบธรรมนั้น ทั้งไม่ปฏิบัติเพื่อ
ประโยชน์เกื้อกูลแก่ชนหมู่มาก เพื่อความสุขแก่ชนหมู่มาก เพื่อประโยชน์
เพื่อเกื้อกูลเพื่อความทุกข์แก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

ดูก่อน ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย อนึ่ง ภิกษุผู้เพ่งฌานในธรรมวินัยนี้
ย่อมรุกรานพวกภิกษุผู้ประกอบธรรมว่า ก็ภิกษุผู้ประกอบธรรมเหล่านี้
ย่อมเป็นผู้ฟุ้งเฟ้อ เยอหยิ่ง วางท่า ปากจัด พุดพาล่าม มีสติหลงไหล
ไม่มีสัมปชัญญะ ไม่มีจิตตั้งมั่น มีจิตฟุ้งซ่าน มีอินทรีย์ปรากฏว่า
เราประกอบธรรมๆ ดังนี้

ก็ภิกษุเหล่านี้ประกอบธรรมทำไม? ประกอบธรรมเพื่ออะไร?
ประกอบธรรมเพราะเหตุไร? ภิกษุผู้เพ่งฌานย่อมไม่เลื่อมใสในการประกอบ
ธรรมนั้น และภิกษุผู้ประกอบธรรมย่อมไม่เลื่อมใสในการเพ่งฌานนั้น
ทั้งไม่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่ชนหมู่มาก...

ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย อนึ่ง ภิกษุผู้ประกอบธรรมในธรรมวินัยนี้
ย่อมสรรเสริญเฉพาะภิกษุผู้ประกอบธรรมเท่านั้น ไม่สรรเสริญภิกษุผู้เพ่ง
ฌาน ย่อมไม่เลื่อมใสในการเพ่งฌาน...อนึ่ง ภิกษุผู้เพ่งฌานในธรรมวินัยนี้
ย่อมสรรเสริญเฉพาะภิกษุผู้เพ่งฌานเท่านั้น ไม่สรรเสริญภิกษุผู้ประกอบ
ธรรม ย่อมไม่เลื่อมใสในการประกอบธรรม...

เพราะเหตุนี้แหละ ท่านทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้ว่า เราทั้งหลายเป็นผู้ประกอบบรรณ จักสรรเสริญภิกษุผู้เพ่งฌาน ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้แล ข้อนี้เพราะเหตุไร เพราะว่า **บุคคลผู้ที่ถูกต้องอภยธรรมด้วยกาย เป็นอัจฉริยบุคคล หาได้ยากในโลก**

เพราะเหตุนี้แหละ ท่านทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้ว่า เราทั้งหลายผู้เพ่งฌาน จักสรรเสริญภิกษุผู้ประกอบบรรณ ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้แล ข้อนี้เพราะเหตุไร เพราะว่า **บุคคลที่แหงทะลุ เห็นข้ออรธอันลึกซึ่งด้วยปัญญานั้น เป็นอัจฉริยบุคคล หาได้ยากในโลก**"⁽⁷⁸⁾

วิหารธรรมของพระชีนาสพ

“ภิกษุทั้งหลาย การอยู่แบบพระอริยเจ้า ซึ่งพระอริยเจ้าทั้งหลายได้อุบัติแล้วก็ดี กำลังอยู่ในบัดนี้ก็ดี จักอยู่ต่อไปก็ดี มีเครื่องอยู่สืบประการเหล่านี้ สืบประการอะไรบ้างเล่า? สืบประการคือ

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้ละองค์ห้าได้แล้ว, ประกอบพร้อมด้วยองค์หก, มีอารักขาอย่างเดียว, มีพนักพิงสี่ด้าน, เป็นผู้ถอนความเห็นว่าเป็นจริง ดิ่งไปคนละทางขึ้นเสียแล้ว, เป็นผู้ละการแสวงหาสิ่งเชิงแล้ว, เป็นผู้มีความดำริอันไม่ขุ่นมัว, เป็นผู้ที่มีกายสังขารอันสงบราบแล้ว, เป็นผู้ที่มีจิตหลุดพ้นด้วยดี, เป็นผู้ที่มีปัญญาในความหลุดพ้นด้วยดี

⁽⁷⁸⁾ อ.ฉก. 22/46/413-415 มหาจุนทสูตร

๑. ภิกษุทั้งหลาย **ภิกษุเป็นผู้ละองค์ห้าได้แล้ว** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้ละกามฉันทะ ละพยาบาท ละถีนมิถนะ ละอุทถัจจกุกกุจจะ และละวิจิกิจฉาได้แล้ว ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุอย่างนี้ ชื่อว่า เป็นผู้ละองค์ห้าได้ขาด

๒. ภิกษุทั้งหลาย **ภิกษุเป็นผู้ประกอบด้วยองค์หก** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในกรณีนี้ ได้เห็นรูปด้วยตา ได้ฟังเสียงด้วยหู ได้ดมกลิ่นด้วยจมูก ได้ลิ้มรสด้วยลิ้น ได้สัมผัสผัสโภจฐัพพะด้วยกาย และได้รู้ธรรมารมณด้วยใจแล้ว ก็เป็นผู้ไม่ติเ็จ ไม่เสียใจ มีอุเบกขา มีสติ มีสัมปชัญญะอยู่ได้ ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุอย่างนี้ ชื่อว่าเป็นผู้ประกอบด้วยองค์หก

๓. ภิกษุทั้งหลาย **ภิกษุเป็นผู้มีอารักขาอย่างเดียว** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในกรณีนี้ ประกอบการรักษาจิตด้วยสติ ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุอย่างนี้ ชื่อว่า มีอารักขาอย่างเดียว

๔. ภิกษุทั้งหลาย **ภิกษุเป็นผู้มีพนักพิงสี่ด้าน** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในกรณีนี้ พิจารณาแล้วเสพของสิ่งหนึ่ง, พิจารณาแล้วอดกลิ่นของสิ่งหนึ่ง, พิจารณาแล้วเว้นขาดของสิ่งหนึ่ง, พิจารณาแล้วบรรเทาของสิ่งหนึ่ง ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุอย่างนี้ ชื่อว่าเป็น ผู้มีพนักพิงสี่ด้าน

๕. ภิกษุทั้งหลาย **ภิกษุเป็นผู้ถอนความเห็นว่างจริงดังไปคนละทางขึ้นเสียแล้ว** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้ถอนสละ คาย ปล่อย ละ ทิ้ง เสียแล้ว ซึ่งความเห็นว่างจริงดังไปคนละทางมาก อย่างของเหล่าสมณพราหมณ์มากผู้ด้วยกัน ที่มีความเห็นว่าง โลกเที่ยงบ้าง โลกไม่เที่ยงบ้าง โลกมีที่สุดบ้าง โลกไม่มีที่สุดบ้าง ชิวะก็อันนั้น สรีระก็อันนั้นบ้าง ชิวะก็อันอื่น สรีระก็อันอื่นบ้าง ตถาคตภายหลังแต่การตาย

ย่อมมีอีกบ้าง ตถาคตภายหลังแต่การตาย ย่อมไม่มีอีกบ้าง ตถาคตภายหลัง
แต่การตาย ย่อมมีอีกก็มี ย่อมไม่มีอีกก็มีบ้าง ตถาคตภายหลังแต่การตาย
ย่อมมีอีกก็หามิได้ ไม่มีอีกก็หามิได้บ้าง ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุอย่างนี้ ชื่อว่า
เป็นผู้ถอนความเห็นว่าเป็นจริงดังไปคนละทาง (ปัจเจกสัจจะ) ขึ้นเสียแล้ว

๖. ภิกษุทั้งหลาย **ภิกษุเป็นผู้ละการแสวงหาสิ้นเชิงแล้ว** เป็น
อย่างไรเล่า? ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้ละการแสวงหากามแล้ว
เป็นผู้ละการแสวงหาภพแล้ว และการแสวงหาพรหมจรรย์ของเธอนั้นก็ระงับ
ไปแล้ว ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุอย่างนี้ ชื่อว่าเป็นผู้ละการแสวงหาสิ้นเชิงแล้ว

๗. ภิกษุทั้งหลาย **ภิกษุเป็นผู้มีความดำริไม่ขุ่นมัว** เป็นอย่างไรเล่า?
ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในกรณีนี้ และเป็นผู้ละความดำริในทางกามเสียแล้ว
เป็นผู้ละความดำริในทางพยาบาทเสียแล้ว เป็นผู้ละความดำริในทาง
เบียดเบียนเสียแล้ว ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุอย่างนี้ ชื่อว่าเป็นผู้มีความดำริ
ไม่ขุ่นมัว

๘. ภิกษุทั้งหลาย **ภิกษุเป็นผู้มีกายสังขารอันสงบรำงับแล้ว**
เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในกรณีนี้ เพราะละสุขเสียได้ เพราะ
ละทุกข์เสียได้ และเพราะความดับหายไปแห่งโสมนัสและโทมนัสในกาลก่อน
จึงบรรลุลุณณที่ ๔ อันไม่มีทุกข์ไม่มีสุข มีแต่ความที่สติเป็นธรรมชาติที่
บริสุทธิ์เพราะอุเบกขา แล้วแลอยู่ ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุอย่างนี้ ชื่อว่าเป็น
ผู้ที่มีกายสังขารอันสงบรำงับแล้ว

๙. ภิกษุทั้งหลาย **ภิกษุเป็นผู้มีจิตหลุดพ้นด้วยดี** เป็นอย่างไร
เล่า? ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้ที่มีจิตหลุดพ้นแล้วจากราคะ จาก
โทสะ จากโมหะ ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุอย่างนี้ ชื่อว่าเป็นผู้ที่มีจิตหลุดพ้นด้วยดี

๑๐. ภาษุทั้งหลาย ภาษุเป็นผู้มีปัญญาในความหลุดพ้นด้วยดี เป็นอย่างไรเล่า? ภาษุทั้งหลาย ภาษุในกรณีนี้ ย่อมรู้ชัดว่า เราละระาคะ โทสะ โมหะ เสียแล้ว ถอนขึ้นได้กระทั่งราก ทำให้เหมือนตาลยอดเน่า ไม่ให้มี ไม่ให้เกิดได้อีกต่อไป ดังนี้ ภาษุทั้งหลาย ภาษุอย่างนี้ ชื่อว่าเป็น ผู้มีปัญญาในความหลุดพ้นด้วยดี

ภาษุทั้งหลาย ในกาลยี่ดียวฝ่าย **อดีต** พระอริยเจ้าเหล่าใดเหล่าหนึ่งได้เป็นอยู่แล้วอย่างพระอริยเจ้า พระอริยเจ้าทั้งหมดเหล่านี้ ก็ได้เป็น อยู่แล้วในการอยู่อย่างพระอริยเจ้า สิบประการนี้เหมือนกัน

ภาษุทั้งหลาย ในกาลยี่ดียวฝ่าย **อนาคต** พระอริยเจ้าเหล่าใด เหล่าหนึ่งจักเป็นอยู่อย่างพระอริยเจ้า พระอริยเจ้าทั้งหมดเหล่านี้ ก็จักเป็น อยู่ในการอยู่อย่างพระอริยเจ้า สิบประการนี้เหมือนกัน

ภาษุทั้งหลาย ในกาล **บัดนี้** พระอริยเจ้าเหล่าใดเหล่าหนึ่งกำลัง เป็นอยู่อย่างพระอริยเจ้า พระอริยเจ้าทั้งหมดเหล่านี้ ก็กำลังเป็นอยู่ในการ อยู่อย่างพระอริยเจ้า สิบประการนี้เหมือนกัน

ภาษุทั้งหลาย การอยู่แบบพระอริยเจ้า ซึ่งพระอริยเจ้า ทั้งหลายได้อยู่มาแล้วก็ดี กำลังอยู่ในบัดนี้ก็ดี จักอยู่ต่อไปก็ดี มีเครื่อง อยู่สิบประการเหล่านี้แล” (79)

(79) อ.ทสก. 24/20/39-42 อริยवासสูตร

ก่อนแต่มีพพพาน พระอรหันต์ผู้ปราศจากตัณหา ผู้ไม่อาศัย
ส่วนเบื้องตันอันใด ๆ นับไม่ได้ในส่วนท่ามกลาง
ความทำไว้เบื้องหน้ามิได้แก่พระอรหันต์

ทกฺกฐิอันสัณฺญาให้เกิดขึ้นแม่เล็กน้อย ที่สัณฺญากำหนดแล้ว
ในรูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน อารมณ์ที่ทราบในโลกนี้ย่อมไม่มีแก่
พระอรหันต์ผู้เป็นพราหมณ์ ไม่ยึดถือทกฺกฐิตัวดยกเลสะอะไรเล่า!

นรชนย่อมเห็นอาณิสงสัไดในทกฺกฐิของตนเองก็ดี ในรูป เสียง ตีล และวัตร
ในอารมณ์ที่ทราบก็ดี นรชนนั้นก็อมันซึ่งทกฺกฐินั้นแหละ
อันมีในลัทธิแห่งตน ย่อมเห็นสิ่งอื่นทั้งปวงโดยความเป็นของเลว

ภิกษุไม่พึงกำหนดแม่ทกฺกฐิในโลกด้วยญาณ หรือแม่ด้วยตีลและวัตร
ไม่พึงถือตนว่าเสมอเขา เลวกว่าเขา หรือแม่วิเศษกว่าเขา

